

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Üldajaloo osakond

Kadri Laur

APOLLONI JA DIONYSOSE VÕRDLUS NENDE KULTUSTE PÕHJAL DELPHIS

Bakalaureusetöö

Juhendaja

Dotsent Mait Kõiv

Tartu 2020

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. APOLLON JA DIONYSOS – KULTUS JA MÜTOLOOGIA.....	6
1.1. Apolloni kultus ja mütoлогия	6
1.2. Dionysos ja tema sünnilood	8
1.3. Menaadlus	11
1.4. Kokkuvõte	13
2. APOLLON JA DIONYSOS DELPHIS	14
2.1. Apolloni kultus Delphis	17
2.2. Dionysose kultus Delphis.....	18
2.2.1. Thyadide roll Delphi usuelus väljaspool Dionysose kultust	21
2.3. Apollon ja Dionysos – sarnased või erinevad?	21
KASUTATUD KIRJANDUS	28
SUMMARY	33
LISAD	36

SISSEJUHATUS

Kreeklaste muusika-, luulekunsti- ja päikesejumalat Apollonit ning veini- ja teatrijumalat Dionysost on kreeklaste religiooni uurides palju võrreldud. Kord on kahte jumalust vastandatud, kord aga jälle on nähtud neid rahus kooseksisteerivatena. Üheks olulisemaks paigaks, kus kahe jumala kultused kokku puutusid, oli Parnassose jalamil asuv Delphi. Samas esinesid Apollon ja Dionysos koos ka näiteks Ikarionis, Rhodosel, Magneesias Maiandrose ääres ja Naukratises. Lisaks sellele, et mõlema jumalusega on seostatud ettekuulutuste andmist ja luulet, olid neile ühised valdkonnad ka veinikasvatus, meditsiin ja täiskasvanuks saamise rituaalid.¹ Antiikses maailmapildis ei tekkinud kahe jumala vahel tavaliselt konflikte. Atika Phyla müsteeriumites oli Apollonile antud suisa lisanimi *Dionysodotes* (Dionysose Päästja\Andja).² Tragöödiakirjanik Aischylos kutsus oma 341. fragmendis Apollonit „luuderohupärjaga Apolloniks, bakhantlikuks prohvetiks“.³ Luuderohu seostati üldiselt Dionysosega ja bakhantideks nimetati Dionysose ekstaatilisi järgijaid.

Olulisim autor, kes aitas kaasa Apolloni ja Dionysose vastandlikena nägemisele, oli Friedrich Nietzsche. Oma teoses „Tragöödia sünd“ keskendub autor sellele, kuidas kahe vastandliku jumaluse koosmõjul tekkis Atika tragöödia, kuid ta kirjutab natuke ka jumalate olemusest üldiselt. Nietzsche seostas tasakaalukat Apollonit unenägude maailma ja näivusega, ekstaatilist ja jõulist Dionysost aga joobumusega. Lugesdes tekkis aga küsimus, kas autori võrdlused näitavad jumalaid nii erinevatena, nagu ta ise väitis neid olevat. Nietzsche väidab, et Apollon ja Dionysos esindavad kahte vastandpoolust. Apolloni juurde ei kuulu autori sõnul naiivsust, aga jumal kujutab siiski vaid kaunist maailma, jättes enda loodud kujutluspildist välja maailma mured ja probleemid, mida võib pidada naiivseks. Dionysose mõju võis aga panna inimest end unustama, temaga seostatud ditürambide meloodiline voolavus ja harmoonia tekitasid inimestes vahel lausa transsi.⁴ Võib arutleda, kas see maailm, mille Dionysos inimestele oma joobumisega avas, ei olnud samuti kaunis nagu Apolloni näiline maailm. Seega vastupidiselt autori seisukohtadele jumalate erinevusest, võib Dionysost ja Apollonit siiski mingis mõttes sarnaseks pidada.

Üks olulisemaid Kreeka religiooni uurijaid, kes on uurinud müsteeriume ja salajasi riitusi, on Walter Burkert, kelle teoseid „Greek Religion“ ja „Homo Necans“ on antud bakalaureusetöös

¹ Isler-Kerenyi 2007: 253.

² Dietrich 1992: 50.

³ Viidatud läbi Rohde 1925: 291.

⁴ Nietzsche 2009: 27-38.

palju kasutatud. Oluliseks autoriks Dionysose kohta oli Karl Kerényi, kes kirjutas mahuka monograafia „Dionysos“, kuid seda teost on antud uurimuse raames kasutatud minimaalselt, kuna autor ei keskendu selles Dionysose rollile Delphi usuelus. Töös on kasutatud muuhulgas spetsiifilisemaid uurimusi Marcel Detienne’ilt, kes on analüüsinud Apolloni kultust Delphis, aga ka Dionysose ja Apolloni kultuste kokkupuutumist muudes Vana-Kreeka pühapaikades ja linnades ning Richard Seafordi monograafiat Dionysosest ja tema uurimust Dionysosega seotud salajastest riitustest ja kultustest. Kuna esialgne plaan oli uurida naiste rolli Dionysose kultuses, siis on kasutatud mitmeid teoseid, mis räägivad naiste rollist müsteeriumites ja kreeka usuelus, sealhulgas autoreid nagu Eva Cantarella, Albert Heinrichs ja Ross Kraemer.

Käesoleva töö eesmärk on erinevaid algallikaid analüüsides ja sekundaarkirjandust abiks võttes võrrelda Apollonit ja Dionysost nende kultuse põhjal Delphis. Selleks on esimeses peatükis plaanis kirjeldada mõlema jumala sünnilugu ning Apolloni puhul tema rännakuid ja asumist Delphisse ning Dionysose puhul menaadlust, kuna Dionysose naissoost järgijatel oli oluline osa jumala kultuses Delphis. Teises peatükis kavatsen kirjeldada lähemalt usuelu Delphis ning erinevaid müüte, kus Apollon ja Dionysos on kas omavahel konfliktis või eksisteerivad rahumeelselt koos. Seejärel võtan vaatluse alla mõlema jumalaga seotud spetsiifilised aspektid ja riitused, millega neid Delphis austati. Esialgseks hüpoteesiks on, et Apolloni ja Dionysose kultusi analüüsides ja uurides paistavad jumalad pigem harmooniliselt koosseksisteerivate kui vaenulike ja konfliktsetena.

Kasutatud algallikatest kõige olulisem on Delphist leitud „Philodamose paiaan Dionysosele“⁵, mida saab dateerida aastatesse 340-339 eKr ning mis on kindlaim tõend sellest, et Dionysose kultus Delphis ei olnud sugugi vähemtähtis Apolloni omast.⁶ Jumalate sünnilugude kohta on olulised allikad Homeroose hümnid, mis koosnevad 33 eepilises värsis hümnist, mis on kirjutatud 7. sajandist eKr hilisantiigini⁷, 1. sajandi eKr Kreeka ajaloolase Diodorose „Ajalooline raamatukogu“ ja orfikute hümnide fragmendid, mis on kogu 87 lühikesest religioossest luuletusest, mis on kirjutatud kas hilisel hellenismiajal (3.-2. saj eKr) või varasel Rooma ajal⁸, ning mis räägivad Dionysosest kui allilmsest jumalast. Dionysose naissoost järgijate kohta on 2. sajandil kirjutatud „Hellase kirjeldustes“ Pausanias. Lisaks on kasutatud fragmente mitmelt draamakirjanikult, sealhulgas klassikalisel ajajärgul kirjutatud Euripideselt

⁵ Täistekst leitav Lisa 1.

⁶ Strauss-Clay 1996: 87.

⁷ Päll (koost.) 2006: 71.

⁸ Theoi: Orphic Hymns. <https://www.theoi.com/Text/OrphicHymns1.html> (vaadatud 10.04.20).

ja Aischyloselt, muudelt ajalookirjanikelt lisaks Diodorosele ning eepikat erinevatest ajaperioodidest, millest kõige hilisem on 5. sajandist pärinev Nonnose „Dionysiaka“.

1. APOLLON JA DIONYSOS – KULTUS JA MÜTOLOOGIA

1.1. Apolloni kultus ja mütooloogia

Apollon näol oli tegemist oli ettekuulutuste, oraaklite, muusika, laulu, luule, vibukunsti, ravimise, katku ja haiguste jumalaga ning noorte kaitsejumalusega. Tema mitmete epiteetide hulka kuulusid *Thearios* (Oraaklite), *Hetaktos* (Kaugeleambuv), *Musagetes* (Muusade juht), mitmed variatsioonid sõnast *Paian* (Ravitseja) ja *Lykios* (Huntide).⁹ Apollonit on nimetatud jumalatest kõige kreekalikumaks ja teda austati kogu Kreeka maailmas, nii riiklikult kui koduseinte vahel. Paljud tähtsatest ja varastest templitest kuulusid just Apollonile. Leidub isikunimesid nagu Apelles, Apollonios ja Apollodoros, mis on kõik tuletatud Apolloni nimest.¹⁰ Apolloni kultushümniks oli paiaan, mida veel „Iliases“ otseselt jumalaga ei seotud, kuid mis samas aitas Apolloni viha vaigistada.¹¹

Kirjalike allikate tekkimise ajaks, umbes aastaks 700 eKr, on Apolloni kultus juba oma lõpliku kuju saavutanud. Eepikas on tegemist väga olulise jumalaga. Samas aga tekib tunne, et tegemist ei ole ainult noorusliku vaid ka noore jumalaga. Varasemast pronksiajast pärit lineaarkirja B tahvlites tema kohta märkmeid veel ei ole. Delosel saab pühapaiga emandaks hoopis Apolloni õde Artemis. Delphi peamine tempel on ehitatud kõige varasema dateeringu järgi 8. sajandil. Pikka aega oldi arvamusel, et Apollon pärineb Väike-Aasiast, teda seostati Lüükiaga¹². Homerose eepikas oli tegemist kreekaste vaenlasega, kes aitas Parisel Achilleust tappa. Mida enam on aga tundma õpitud hetiidi ja lüükia keeli, seda selgemini tuleb välja, et Apollon ei ole lüükia nimi ja selle järgi ei saa tõestada, et see jumal oleks Kreekasse kuskilt sisse toodud.¹³ Seega võib eeldada, et tegemist oli kohaliku jumalusega. Kuna Delphisse rajati esimene Apolloni tempel kaheksandal sajandil eKr, aga kultus oli seitsmendaks sajandiks kindlasti juba täielikult välja kujunenud, siis pidid kreeklased Apolloni kiirelt omaks võtma ja tema kultust levitama hakkama.

Hesiodos nimetab „Teogoonias“ Apollonit Zeusi ja Leto pojaks ning Artemise vennaks¹⁴, kuid ei maini midagi jumala sünniloo ega -paiga kohta. Kõige levinum sünnilugu pärineb Homerose hümnist „Apollonile“. Alates 45. värsist räägib tundmatu autor Apolloni ema Leto rännakutest eesmärgil leida paik, kus ta võiks oma poja sünnitada. Kõik maad ja saared kartsid ning

⁹ Theoi: Apollon. <https://www.theoi.com/Olympios/Apollon.html> (vaadatud 06.04.20)

¹⁰ Burkert 1991: 143.

¹¹ Hom. „Ilias“: I 472-474.

¹² Apollon Lykeios (Lüükiast või seos Atika kangelase Lykosega) oli populaarne epiteet.

¹³ Burkert 1991: 144.

¹⁴ Hesiod. „Teogoonia“: 918.

keeldusid suurt jumalat vastu võtmast. Lõpuks jõudis Leto Delose saarele, millele ta lubas suuri rikkusi ja inimeste austust. Saart rõõmustas see pakkumine ning ta oli hea meelega nõus Apolloni sünnipaigaks saama. Kuid siiski hoidis üks hirm teda tagasi – Apollonist pidi saama kõrk ja andestamatu valitseja ja saar kartis, et sünnipaiga armetuse tõttu võib Apollon selle hävitada. Kui aga Leto annab vande, et Delosele rajab Apollon oma esimese kauni templi, siis on saar nõus jumala sünnipaigaks olema. Leto nõustus vannet andma.¹⁵

Sünnituse juures viibisid kõik tähtsad jumalannad peale Hera, kes hoidis Olümposel sünnituste jumalannat Eileithyiat. Jumalannad saatsid Eileithyiale järele Irise, kes pidi sünnistusjumalannale vastutaks kaunist kaelakeed pakkuma. Kui kaks jumalannat tagasi Delosele jõudsid, sai Leto lõpuks oma poja sünnitada. Vastsündinu pesti puhtaks ja mässiti kaunisse valgesse riidesse, mis kinnitati kullast kinnitusega. Themis pakkus lapsele nektarit ja ambroosiat. Pärast jumaliku toidu maitsmist hüppas noor jumal oma kammitsaist välja ja kuulutas, et talle saavad pühaks kitaara ja vibu ning, et tema käest hakkavad surelikud kuulma Zeusi tahet.¹⁶

Apollon alustas ise rännakuid, et leida kohta, kuhu rajada oma suur ja uhke tempel, mis lõpuks rajati Delphis. Esiteks jõudis ta oma rännakutega Euboiale Lelantose tasandikule, mis jumalale ei meeldinud. Järgmiseks jõudis Apollon inimtühja Teebasse. Maad, kus kunagi pidi asuma võimas linn, kattis sel ajal veel tihe mets. Kolmas koht, mida Apollon teekonnal Delphisse külastas, oli Onchestos, kus oli oma kultuse sisse seadnud Poseidon, kelle sealne kõige tähtsam aspekt oli hobukaariku juhi oma. Ikka edasi liikudes jõudis jumal Kephissose jõeni, Haliartose väljadele ja kohaliku nümfi Telphusa maale. See oli rahulik ja ilus paik ja sinna otsustas Apollon lõpuks oma templi rajada. Ta hakkas juba tööga pihta, kuid Telphusa rääkis talle maa halbadest omadustest: nimelt on tegemist lärmaka paigaga ja sinna Apollon kindlasti jääda ei tahtnud.¹⁷ Telphusa tahtis kogu kuulsust sel maal endale hoida ja rääkis jumalale hoopis kiitust Parnassose jalamil asuvast Krisast.¹⁸

Apollon jätkas oma teekonda, liikudes ikka kaugemale, jõudes lõpuks fleegülalaste juurde. Tegemist oli esimese inimasustusega, mida ta oma rännakul kohtas. Inimesed olid seal aga uhked ja ülbed ning jumal liikus kiirelt edasi. Lõpuks jõudis Apollon Parnassose jalamile ja otsustas sinna oma templi rajada. Varjudest ilmusid kaks arhitektidest venda, Agamedes ja

¹⁵ Homerose hümn „Apollonile“: 43-83.

¹⁶ Ibid.: 93-132.

¹⁷ Ibid.: 215-274

¹⁸ Detienne 2009: 48-51.; Homerose hümn „Apollonile“: 275-276.

Trophonios. Nemat tegid templile kivist aluse. Järsku täitus terve ehitusplats kohalike meestega, kes töötasid, et jumala tempel kiirelt valmiks.¹⁹

Lisaks loole Apolloni rännakutest omale sobiva pühapaiga otsimise eesmärgil, seostab Apollonit Delphiga veel võitlus Pythoniga. Koletis oli jälitanud Letot juba siis, kui too veel rase oli. Selle eest maksis Apollon kätte koletise tapmisega juba lapseas. Oma ema sülest lasi ta koletise pihta nooli, mis viimase lõpuks tapsid.²⁰

Pärast koletise tapmist ja Delphis võimu saavutamist oli Apollonil vaja preestreid. Sellest, kuidas jumal omale preestrid sai, jutustab taas Homerose hümn „Apollonile“. Alates värsist 388 jutustab autor, kuidas jumal märkas kreetalaste laeva, mis seilas Kreeka suunas, ning seepeale hüppas jumal delfiini kujul merre ja sealt edasi alusele. Laevameeskond tundis suurt hirmu ja püsis tardunult, purjedes hakkas puhuma aga tuul, mis alust edasi kandis. Pärast pikka teekonda randus laev Krisa sadamas. Sinna jõudnud, hüppas Apollon laevalt minema oma pühamusse Delphis, mille ta rikkustega üle külvas. Siis naasis jumal laevale nooruki kujul ja küsis meeskonnalt, kellega on tegu ja kust nad olid tulnud. Pärast meeskonna küsitlemist ja vastuse saamist, kuulutas Apollon, et meeskond oma koju enam tagasi ei pääse, vaid kõik liikmed pidid Delphi templisse teda teenima jääma. Seejärel pidid endised meremehed korraldama ohverdustalituse, misjärel nad preestriteks pühitseti.²¹ Hümn lõpus tuleb välja Apolloni tumedam loomus. Kui meremehed küsivad jumalalt, kuidas nad sellel kõledal ja tühjal maal elama hakkavad, siis kutsub Apollon neid rumalateks ja vastab, et tema templis ei jää hea nuga õiges käes kunagi kasutamata, kuna jumalale tuuakse nii palju ohvriande ja kinke, et isegi päevad läbi tappes ei tekiks millestki puudust.²²

1.2. Dionysos ja tema sünnilood

Dionysos oli Vana-Kreeka veini, taimekasvatuse, pidustuste, hulluse ja metsikuse jumal. Tema epiteetide alla kuulusid *Bakchos* ja *Iakchos*, mis mõlemad viitasid bakhantlusele ja rituaalsele hullusele. Lisaks neile tunti teda nimede all *Dionysos Nyktelios* (Öö Dionysos), *Hestios* (Pidusöögi), *Lenaios* (Veinipressi), *Dimetor* (Kaks korda sündinud) ja *Anthroporraistos* (Mehi tappev).²³ Lihtsalt vaadatuna saab Dionysost näha ainult kui veini ja joobunud ekstaasi jumalat. Siiski on Dionysosega kaasnev *mania* (ekstaas) vahel täiesti iseseisev nähtus. Sõna *menos*

¹⁹ Detienne 2009: 51-52; Homerose hümn „Apollonile“: 277-299.

²⁰ Euripides „Iphig. Taur.“ 1249; Kallimachos, „Hümn Apollonile“ 100.

²¹ Homerose hümn „Apollonile“: 388-501.

²² Ibid.: 526-537.

²³ Theoi: Dionysos. <https://www.theoi.com/Olympios/Dionysos.html> (vaadatud 06.04.20).

viitab kogemusele intensiivistunud vaimse jõuga, mille Dionysose mõju kaasa toob. Dionysose poolt esile toodud meeletust ei saa inimene kunagi kogeda üksi, tegemist on peaaegu et massipsühhoosiga, mis levib inimeselt inimesele. Nii jumalat kui tema järgijaid kutsutakse Bakhosteks, nad samastuvad ja inimesed riskivad Dionysost teenides oma tavalise identiteedi kaotamisega.²⁴ Dionysos on kreeka kultuuris ja religioonis peaaegu et monopoliseerinud entusiasmi (*entheos* - 'sees on jumal') ja ekstaasi. Need on tema kultuses aga muutuvad, mütoloogias võib maania olla Hera saadetud karistus ja seega midagi halba, aga kuna Dionysos ise on "Maaniline", siis võis tegemist olla tegemist ka jumaliku kogemusega.²⁵

Dionysos oli ktooniline jumalus. Tema kultust on näiteks Müller seostanud Väike-Aasia religioonidega, ja seda levitasid tema sõnul traaklased.²⁶ See mõjutas kogu Kreeka kultuuri, olles aluseks tragöödiale ning tragöödia ja religioosete müsteeriumite omavahelistele seostele. Dionysose kultus Kreekas on väga vana, kuid pidevalt muutuv. Umbes aastatel 530\20 eKr sai vaasimaalil oma traditsioonilise kuju Dionysose kaaskond (*thyasos*), mis koosnes saatüritest ja menaadidest.²⁷

Eepikas on Dionysost vähe mainitud, säilinud on ainult fragment Homerose hümnist „Dionysosele“, mis oli kunagi selle kollektsiooni alguses. Hilise arhailise aja koorilüürikas oli oluline koht ditürambil, mida seostati Dionysosega. Klassikalisel ajajärgul oli ditürambil suur roll klassikalises tragöödias. Nii ditüramb kui tragöödia kuulusid Dionysose festivalide juurde. Klassikalise tragöödia tuntuim Dionysosega seotud teos on Euripidese „Bakhandid“, mis kanti esimest korda ette umbes aastal 400 eKr.²⁸

Dionysosega on seotud kaks erinevat sünnilugu ja sellest on Kerényi järeldanud, et Dionysose müüti toodi Kreekasse sisse rohkem kui üks kord.²⁹ Katkendlikust Homerose hümnist „Dionysosele“ saab välja lugeda, et Dionysose näol oli tegemist Zeusi ja Semele pojaga. Hümnis kutsutakse teda „Sisseõmmelduks“, kuna legendi järgi utsitas Hera kadedusest Semelet Zeusi paluma, et too näitaks end talle oma täielikus jumalikus hiigluses. Seepeale põles surelik naine aga tuhaks. Zeus päästis tuhast veel sündimata poisslapse ja õmbles ta oma reie sisse. Dionysos sündis reiest Nysa mäel ja pärast seda olevat Zeus lapse Hermesega ära saatnud

²⁴ Burkert 1991: 161-162.

²⁵ Ibid.: 110.

²⁶ „Geschichten der Hellenischen Stämme och Städte“ 1820, viidatud läbi Isler-Kerenyi 2007: 241.

²⁷ Burkert 1991: 290.

²⁸ Ibid.: 163.

²⁹ Kerényi 1980:256.

või ta ise ammede hoolde usaldanud, kes seejärel Dionysose üles kasvasid.³⁰ Diodoros kirjutas Dionysosest oma teose „Ajalooline raamatukogu“ neljandas köites. Pärast seda, kui Nysa nümfid Dionysose üles kasvasid, avastas viimane veini ja õpetas inimsoole, kuidas viinamarju kasvatada.³¹

Teine sünnilugu teeb Dionysosest Zeusi ja Persephone poja. Nii on teda nimetatud orfikute 29. hümnis, mis on pühendatud Dionysosele. Seal kutsutakse teda esmasündinuks, kes sündis kolm korda, kahekujuliseks, kahe sarvega ja luuderohust krooni kandvaks.³² 45. hümn on pühendatud Liknitos Dionysosele³³. Hümnis on taas jumala vanematena nimetatud Zeusi ja Persephonet. Tegemist on hümniga, kus jumalat kutsutakse pidustustel osalema.³⁴ Diodoros on maininud seda „allilmset“ Dionysost oma „Ajaloolises raamatukogus“, kus ta nimetab teda vanemaks, kui Semele ja Zeusi poega.³⁵

Nonnos kirjeldab seda sünnilugu oma teoses „Dionysiaka“. Zeus hiilis mao kujul Persephone juurde koopasse, kuhu Demeter oli ta koos valvuritega peitnud ja sigitas temaga Zagreuse, kellest sai oma isa järglane. Troonil ei püsinud ta aga kaua, sest Hera ässitamisel mõrvasid lapse titaanid, kes olid oma näod kriidiga kummituslikult valgeks värvunud. Noor jumal lõigati tükkideks ning ta sündis uuesti Dionysosena, kes ilmus mitme erineva kujuga, ning kes oma elu eest võitles. Hera raevu tõttu ei suutnud ta aga seda võitlust võita. Kui Zeus oli esimese Dionysose surmast kuulnud, siis ründas ta titaanide ema ja pagendas titaanid ise Tartarosse.³⁶

Sellest, kuidas Dionysos teist korda sündis, kirjutas Hyginus. Zeus olevat andnud Dionysose puruks rebitud südame Semelele juua ja sellest jäi naine rasedaks.³⁷ See viib lugu viib meid tagasi eelnevalt kirjeldatud müüdi juurde, kus Dionysos lõpuks Zeusi reiest sünnib.

Dionysose nime esimene pool sisaldab endas kindlasti Zeusi nime. *Dios Dionysos* tähendab „Zeusi (poega) Dionysost“. Teine pool ei ole aga selgelt seletatud. Ilmselt on tegemist mitte-kreekaliku elemendiga. Semele, Bacchos, *thyrsos*, *thriambos* ja *dithyrambos* on kõik mitte-kreeka sõnad. Kreeka traditsioon seostas Dionysost Lüüdia ja Früügiaga.³⁸ Kõige rohkem

³⁰ Esimene Homerose hümn „Dionysosele“; Kerényi 1980: 257-258.

³¹ Diodoros Siculos 4.2.5.

³² 29. orfiline hümn (Dionysosele).

³³ Liknon on rituaalne vilja tuulutamise või eraldamise korv. Dionysos Liknitesena austati imikut selles tuulamiskorvis.

³⁴ 45. orfiline hümn (Liknitos Dionysosele).

³⁵ Diodoros 4.4.1.

³⁶ Nonnos „Dionysiaka“ kuues raamat: 155-224.

³⁷ Hyginus „Fabulae“ 167.

³⁸ Burkert 1991: 162-163.

viitavad allikad sellele, et igal teisel aastal toimuva Dionysose austamise tava töid Kreekasse früüglased, kes pärinesid Traakiast. Aga lüüdlastel oli kevadine äratamisrituaal. Orfilises traditsioonis kannab maajumalanna Hipta oma pea peal punutud liknonkorvi, mille ümber on madu ja mille sees on Dionysos-laps. Hiptat on seostatud hetiiitidega ning jumalannale on pühendatud 49. orfiline hümn.³⁹ Siiski on kõik etümoloogiline seletamine vaid oletus.⁴⁰

1.3. Menaadlus

Dionysose kultusega käib kaasas menaadlus, millest kõige tuntum kirjeldus esineb Euripidese „Bakhantides“. Sellest nähtusest on kirjutanud ka teised kirjanikud. Naised, kes on muidu vangistatud oma suletud eluasemetesse, murravad sealt välja ning hoolitseva ema roll muudetakse täiesti vastupidiseks ohvrilooma tükkideks rebimisega. Tihti on kujutatud menaade hirvevasikaga.⁴¹ Menaade peljati Kreeka ühiskonnas ning naiste sõgedat käitumist ei kiidetud heaks. Menaadlust on nähtud kui polise tsiviliseeritud kultuuri sümboolset lammutamist, kuna polis oli organiseeritud viisil, kus naised kuulusid oma kodusesse sfääri ega suhelnud välismaailmaga. Seega on kodust lahkumine (ka kirjeldatud kui kangastelgede juurest lahkumist) ning teiste naistega looduses ühinemine piiride ületamine.⁴²

Vaasidel ei ole algsetel perioodidel menaade väga palju kujutatud. See muutus, kui nad said tavaliseks osaks jumala kaaskonnast *thiasos*’est, vaasidel on neid märgata kümnenditel, mis järgnesid aastale 530 eKr, näiteks amforal Lysyppidese maalijalt ja hüdril Antimedese maalijalt.⁴³ Nendelt vaasidelt selgub, et jumal oli oma kaaskonnaga väga tihedalt seotud ja Atika vaasimaalidel on jumalat tihti kujutatud koos menaadide ja/või saatüritega.⁴⁴

Menaade ja nende minemaajamist on kujutatud juba eepikas. „Iliases“ ajas Lykurgos (Hundi-peleti) neid taga üle püha Nysa tasandiku. Naised viskasid oma kultusesemed maha ja põgenesid. Dionysos hüppas hirmust merre, kus jumalanna Thetis ta oma hoole alla võttis.⁴⁵ Plutarchos on hiljem kirjutanud, et hävingut külvavate naiste väljaajamine ja kadunud Dionysose otsimine olid osa Boiootia Agrionia festivalist.⁴⁶

³⁹ Dietrich 1958: 245.

⁴⁰ Burkert 1991: 162-163.

⁴¹ Ibid.:164.

⁴² Seaford 2006: 34.

⁴³ Isler-Kerenyi 2007: 112.

⁴⁴ Seaford 2006: 147.

⁴⁵ Hom. „Ilias“: 6.130-140

⁴⁶ Plut. „Quaest. Graec.“: 38; Burkert 1991: 165.

Rituaalse menaadluse kohta ei ole täpset infot enne aastat 350 eKr, aga selle olemasolu on näha mõndades menaadluse elementides, mis tunduvad olevat väga vanad. Ei saa teada, mida ja miks varased menaadid tegid. Hellenismiperioodist on meile säilinud kõige paremad allikad ning siis kirjeldatakse need rituaale mitmes linnas.⁴⁷

Kord iga kahe aasta tagant, aga sugugi mitte kõikides Kreeka piirkondades, läksid naised mägedesse. See esindas kodususe ja nende igapäevaste rollide eitamist. Nad lasid oma juuksed valla ja tantsisid Dionysose auks, nad pidasid öiseid riituseid, laulsid ja karjusid.⁴⁸ Tegemist oli aga väga reguleeritud tegevusega, mis toimub täpsetel aegadel, kas siis kindlal kuul või igal teisel aastal. Pausanias oli ainus antiikaja autor, kes väidab, et ta oli menaade näinud ja isegi nendega rääkinud. Autor väidab, et olevat vestelnud Ateena thyaadidega. Thyaadid olid menaadid, kes igal teisel aastal läksid Parnassosele Dionysost austama ning nende teel Ateenast Delphisse tantsiti rituaalseid tantse.⁴⁹ Hellenismiajast on teada kindlalt, et kreeklased nägid menaadlust kui müüdi jälgendamist. Menaadid tegid sama, mida oli teinud Dionysos ning nende omadused vastasid jumala olemusele. Dionysos oli rändav tulev jumal, "*der kommende Gott*"⁵⁰, seega thyaadide rännakud Parnassosele jumalat austama võisid olla nende versioon jumala paljudest rännakutest.

Siiski ei saa me rääkida ainult naiste osalusest kultuses ja jätta kõrvale võimaliku meeste osaluse. Allikaid selle kohta on vähe. Euripides oma tragöödias „Ion“ viitab sellele, et Delphis Dionysose riitusel olevat osalenud Xuthos⁵¹, kes sigitas ühe Dionysose järgijaga lapse.⁵² Ekstaatilisised orgiad ei olnud ainus rituaalne tegevus, mis Delphis aset leidsid. Siiski ei saa need viited meile kindlalt tõestada, et mehed oleksid osalenud sündmustes, mis leiavad aset näiteks „Bakchantides“.⁵³ Hellenistlikul perioodil on meeste osalusest rohkem räägitud. Diodorus kirjeldab Dionysose kaaskonda nii meestest kui naistest koosnevana.⁵⁴

Dionysose kultuse erinevates vormides osalemine aitas kindlatel inimrühmadel polisest iseseivust saavutada, lisaks avalikele jumalale pühendatud festivalidele toimusid ka salajased Dionysose müsteeriumid. Öistel riitustel soolised piirangud hägustasid, müsteeriumites

⁴⁷ Heinrichs 1978: 152.; Seaford 1981: 252.

⁴⁸ Dillon 2002: 147-148.

⁴⁹ Heinrichs 1978: 137; Pausanias 10.4.3.

⁵⁰ Otto 1933: 71-80.

⁵¹ Xuthos sigitas sellel riitusel Ioni, kellest sai kõikide joonlaste esiisa.

⁵² Eur. „Ion“: 550-559.

⁵³ Kraemer 1979: 69.

⁵⁴ Diodoros 4.2.5.; Kraemer 1979:71.

osalesid mõlema soo esindajad. Samuti ei olnud need müsteeriumid seotud ühe kindla paigaga, vaid toimusid kõikjal, kus leidis osalejaid. Selle tagajärjel tekkisid rändavad Dionysose preestrid.⁵⁵

1.4. Kokkuvõte

Nagu näha, saab leida sarnasusi Apolloni ja Dionysose vahel juba nende sünnilugudes ja kujunemises ning kultuste üldisemates aspektides. Kõige olulisem sarnasus tundub siiani olevat see, et tegemist oli jumalatega, kes tulevad eemalt ja peavad end kehtestama. Apolloni rännakud algasid juba raseda Leto rännakutega ning jumal pidi läbima pika tee, et jõuda Delphisse, kuhu ta rajas oma tähtsaima pühamu, olles alistanud Pythoni. Dionysost nähti aga kui võõrast jumalat, seda kes kuskilt mujalt tuli. Tegemist oli jumalusega, kes koos oma kaaskonnaga rändas ja oma kultust levitas. Erinevuseks on aga see, et Apolloni rännakud leidsid aset Kreekas, Dionysose omad ka kaugemal. Oluline on aga mõlema jumala puhul see, et tegemist oli saabuvate jumalatega.

Kahe jumala sünnilood on erinevad, kuid siiski saab ka nendes sarnaseid jooni leida. Apolloni sünniga on raskusi – tema ema ei leia sündimiseks sobivat paika ning kui see on lõpuks leitud, siis hoiab Hera Olümposel kinni sünnituste jumalannat Eileithyiat, et Leto ei saaks turvaliselt sünnitada. Ka mõlemas Dionysose sünniloos mängib Hera olulist rolli. Semele sureb, kuna maskeeritud Hera utsitas teda paluma Zeusil ilmuda sureliku naise ette kogu oma jumalikus hiilguses. Zeusi ja Persephone poja Dionysose laseb Hera aga tappa titaanidel.

⁵⁵ Burkert 1991: 290-291.

2. APOLLON JA DIONYSOS DELPHIS

Juba antiikajal kujutati Dionysost ja Apollonit kord konfliktsetena, kord rahus kooseksisteerivatena. Aischylose kadunud näidend „Bassariidid“ tundub olevat kujutanud varast müüti, mis käsitles Dionysose ja Apolloni konflikti. Selle müüdi üheks liiniks võis olla see, et Orpheus kritiseeris Dionysost Päikese (Apolloni) kummardamise eest. Selle eest rebiti ta tükides bassariidide poolt, kes olid menaadid. Apolloni muusad korjasid tükid kokku ja matsid need maha. Tuntumas loos tapavad Orpheuse Traakia naised.⁵⁶

On ka müüt, kus Dionysos ja Apollon oma rollid vahetavad. „Hellase kirjeldustes“ räägib Pausanias, et Mangesias Maiandrose ääres oli linnas territoorium, mida ta nimetab Aulaks, kus austati Metsa Apollonit, kes elas koopas.⁵⁷ Teda teenisid 'aednikud', kes hoolitsesid puude eest, mis asusid jumala aias. Vahel võis aga juhtuda, et kui need rahulikud tööinimesed puudutasid aias olevat jumala kuju, siis muutus nende käitumine täielikult. Nad hakkasid puid maast välja rebima, ronisid kõrgete kivide otsa ja jooksid ringi, kandes maast kistud puutüvesid. Nad oleksid justkui seestunud, neid täitis Apolloni jõud (*ischys*) ja nad alustasid võidujooksu mägedes.

Hullunud aednikud jooksid Magneesia linna suunas ja kogunesid agoraale, kus neid ootas Dionysos, kes oli rahulik ja istus karbi (*kiste*) peal, mis sisaldas endas mõistatusi. Sellest Dionysosest teame tänu kohalikule kivisse graveeritud kroonikale, mille on avaldanud Otto Kern. Ühel päeval rebis tugev tuul pooleks peaväljakul asuva puu. Selle seest ilmus nähtavale Dionysose kuju. Konsulteriti Delphi oraakliga, kuna Apollon on Magneesia linna rajaja ning üks selle *archegetes*'test⁵⁸. Oraakel tuletas linlastele meelde, et oma linna rajades olid nad unustanud jumaluse, kes selle koha peal juba enne tegutses. Ta käskis rahval Dionysost austada ja rajada talle pühamu. Menaadid pidid hakkama läbi viima müsteeriume.⁵⁹

Apolloni aednike võib selles müüdis samastada Dionysose menaadidega ning neid peab puudutama osa jumalast, et metsikusse ekstaasi sattuda. Nii Dionysose kui Apolloni järgijate puhul on hullunute tegevus seotud loodusega, kistakse välja puid, ronitakse kõrgemale pinnale ja külvatakse hävingut ning kaost. Ei ole aga teada, mis sai Apolloni aednikest, kui nad olid jõudnud agoraale Dionysose juurde, ning mis rolli mängisid mõistused, mida jumal seal valvas.

⁵⁶ Dietrich 1992: 49.

⁵⁷ Paus. 10.32.6

⁵⁸ Võis tähendada esivanemat või linna kaitsejumalust.

⁵⁹ Detienne 2001: 153-154.

Kas neil oli seos järgijate “terveks ravimisega” nende ekstaasist või sisaldasid hoopis mingeid ülesandeid, mida aednikud nüüd täitma pidid asuma, jääb mõistatuseks.

Filosoofid on pidanud Apollonit moraalse üleoleku jumalaks. Teda on nimetatud filosoofiks enne filosoofia sündi. Jumalaga on seostatud aga ka mitte nii valgustatud asju: tapmist ohvri toomise ja söömise nimel, legitiimset vägivalda ja poliitilistesse terminitesse looritatud mõrva.⁶⁰ Vägivaldsemad ja tumedamad aspektid Apolloni kultusest on väga hästi nähtaval Delphis. Delphi tõus jumala kultuskohana jääb koloniseerimise kõrgaega, seega austati Apollonit peagi nii Sitsiilias läänes kui Phasises Azovi mere ääres.⁶¹ Esimene Apolloni tempel rajati Delphis umbes aastal 800 eKr.⁶²

Võime eeldada, et Delphis püsisid rituaalid suuresti muutumatuna vähemalt 800 aastat. Oma asukoha tõttu mägedes ei saanud sinna pühakohta kunagi kujuneda põllumajanduslikku kogukonda. Seega oli tegemist ainsa paigaga Kreekas, kus religioon oli inimeste peamiseks tegevusalaks.⁶³ Vähemalt alates 6. sajandist eKr on Dionysos ja Apollon Delphis omavahel kaaseksisteerinud.⁶⁴ Jane Ellen Harrisoni töödes on Delphi koht, kus omavahel saavad kokku Olümpose süsteem, mida esindab Apollon, ja Dionysose kultus, mis pani aluse ditürambile, mis omakorda pani aluse kreeka tragöödiale.⁶⁵ Walter F. Otto on öelnud, et Apolloni ja Dionysose kooseksisteerimine ei pannud alust mitte ainult tragöödiale, vaid kõigele, mis universumis eksisteerib.⁶⁶

Delphis kummardati ja austati algselt hunte. Parnassose esimene elanik olevat olnud Autolykos “Libahunt“, kes oli Odysseuse vanaisa. Suure altari kõrvale püstitati pronkskuju, mis kujutas hunti, samuti oli tuntud legend, et üks hunt oli kinni püüdnud ja tapnud templivarga. See näitab vana kultuse püsima jäämist. Esines isegi lugu, et Apolloni emaks oli hunt. Praegused uurijad vaidlevad teemal, kas Apollon Lykeios viitab Lüükiale, valgusele või hundile ning see debatt oli aktuaalne juba antiikajal. Enamik kreeklasi seostas nime hundiga.⁶⁷

Delphi rituaalse keskuse tuntumad elemendid olid kolmjalg ja oraakel Püütia, kes oli Apollonile pühitsetud. Templis oli igavest tuld hoidev tulease *hestia*, mis oli väga vana

⁶⁰ Detienne, Doueiri 1986: 46.

⁶¹ Burkert 1991: 144.

⁶² Paus. 10.5.9.

⁶³ Burkert 1983: 117-118.

⁶⁴ Isler-Kerenyi 2007: 244.

⁶⁵ Harrison 1908: 363.

⁶⁶ Otto 1933: 188.

⁶⁷ Burkert 1983: 120-121.

traditsioon, kuid tavalisele templile oli see võõras. Kolmjalga hoiti peidus templi sisemuses *adytonis*, kuhu oli lubatud siseneda vaid mõnel üksikul inimesel. Need, kes tulid oraaklilt nõu küsima, pidid seda tegema kaugusest, kust nad nägid kolmjalal istuvat naist ja kuulsid tema moonutatud häält. Varane teooria oli see, et maa sügavusest tõusvad aurud viisid oraakli transsi. Arheoloogiliste väljakaevamiste käigus ei ole see aga tõeseks osutunud, kuna maapinnas ei ole avavusi ega vulkaanilise tegevuse jälgi. Ettekuulutuste ajal nähtav aur võis tulla loorberilehtede ja nisu või viiruki põletamisest.⁶⁸

Hilisematel aegadel lasti Püütial kinnitada tähtsamad seadused, mis linnriikides välja anti – seda olevat teinud Lykurgos Sparta Rhetra'ga, samuti Kleisthenes Ateena füülikeadustega (*phylai*) aastal 507 eKr. Apolloni oraakli peamine tegevusala oli seotud usuaasjadega. Oraakli mainet kahjustas eksimus Pärsia sõja tulemuste kohta, mille ajal Püütia soovitas kreeklastel alistuda. Siis hakati poliitilisi otsuseid tegema Delphist nõu küsimata. Siiski jäid alles üksikisikud, kes oraaklilt nõu küsimas käisid.⁶⁹

Enne kui Püütia sai kuulutama asuda, tuli teha kitseohverdus. Sellega pidi ohvriloom aga nõus olema. Nõusoleku saamiseks pritsiti looma külma veega, värisemine tähendas, et loom nõustus ohverdatud saama. Legendides räägiti, kuidas Aix ("Kits") leinas oma isa Pythonit ja teises loos avastasid aurudest hullunud kitsed oraakli. Võib näha Püütia ja ohvrilooma samastamist.⁷⁰ Burkert on väitnud, et Püütia ise oli valmis saama jumala ohvriks ja seetõttu sai ta jumalalt ettekuulutusi, mille hinnaks oli enda lähendamine surmale.⁷¹ Apollonilt sai ettekuulutusi ka näiteks Kassandra, kuid kuna naine tema lähenemiskatsed tagasi tõrjus, siis oli tema saatuseks see, et keegi ei uskunud tema ettekuulutusi, mis alati kuulutasid ette katastroofe.⁷² Samalaadset suhet nähti osaliselt ka Püütia ja Apolloni vahel, kuigi esimesed, kes sellele tõsiselt viitama hakkasid, olid varased kristlased.⁷³

Kuuendal sajandil enne Kristust graveeriti Delphi templisse ütlused, mis hiljem omistati seitsmele targale. Kaks neist sobivad hästi kokku Apolloni kultusega – *meden agan* 'mitte midagi üleliias' ja *gnothi sauton* 'tunne iseennast' ehk mäleta, et sa ei ole jumal.⁷⁴ Need ütlused sobivad arhailise aja Kreeka pessimistlikku maailmapilti. Valitses arusaam, et isegi kui

⁶⁸ Burkert 1983: 122-123.

⁶⁹ Ibid.: 116.

⁷⁰ Burkert 1983:125-126.

⁷¹ Burkert 1991: 117.

⁷² Aischylos „Agamemnon“ 1202-1212.

⁷³ Burkert 1991: 117.

⁷⁴ Ibid.: 148.

jumalaid austada ning elada jumalakartlikku elu, ei pruugi jumalad seda inimest alati vastutasuks kaitsta ega õnnelikuks teha. Jumalaid on vahel raske mõista ning ka nemad on allutatud saatusele (*moira*), teiste jumalate soovidele ja kosmose/korra kirjutamata reeglitele ja rütmile. Ükski jumal ei valitse üksinda ja see mõjutas kreeklaste arusaamu, kuna see näitas, et kontroll ja võim liiguvad pidevalt, just nagu inimeste enda maailmas.⁷⁵

2.1. Apolloni kultus Delphis

Delphis Dionysos ja Apollon täiendasid teineteist. Ühe lahkumine tähendas teise saabumist. Dionysos valitses kolm talvekuud, Apollon ülejäänud aasta. Siiski ei sümboliseerinud talv pimedust ega ööd, sest seda iseloomustasid Dionysose süünd ja taasärkamine. Apolloni sünnipäeval Bysiose (umbkaudselt veebruar, 30 päevane periood jaanuari ja märtsi vahel) 7. päeval naasis jumal Delphisse ning “iidsetel aegadel“ olevat oraakel ainult sellel päeval ettekuulutusi teinud.⁷⁶ Kui oraakli kuulsus kasvas ja nõudlus tema ettekuulutuste järgi suurenes, siis hakkas ta neid andma terve aasta. Vahel olid korraga ametis lausa kolm Püütiat. Oli teada, et võimalik on Püütiat ära osta. Tema ettekuulutused panid kirja preestrid, kes tegid seda heksameetrilistes värssides.⁷⁷ Kui Apollon ei olnud Delphis, oli ta hüperborealaste maal. Pindaros kirjeldas neid kui kaugeid ja müstilisi inimesi, nende juurde ei olnud võimalik jõuda ei laevaga ega jalgsi.⁷⁸ Seega saab Apollonit näha kui rändavat jumalust, kes veedab osa aastast Kreekas Delphis ja osa kaugel hüperborealaste juures.

Delphis austati Apollonit kui ohverduste või lihunike ja kokkade valitsejat.⁷⁹ Teebas, Didymoses ja Rhodosel arvati, et jumal armastab seda, kui talle ohverdatakse altaritel, mis on tehtud verest ja tuhasta. Delphis on Apolloni enda mõrvarlikud instinktid kõige paremini avaldunud. Tema tuntuim ohver oli Achilleuse poeg Neoptolemos, tuntud ka kui Pyrrhos, kes vallutas Trooja. Ühe versiooni järgi oli Apolloni ja Pyrrhose näol tegemist rivaalidega – kumbki soovis teisele kätte maksta. Neoptolemos tappis Apolloni soosikuks olnud Trooja kuninga Priamose Zeusi altaril ning Apollon juhtis Parise noolt, mis tappis Achilleuse. Oma isa vere eest tasu nõudes saabus Pyrrhos Delphisse, kus tal tekkis konflikt Apolloni preestritega ning tekkinud võitluse käigus Neoptolemos tapeti noaga. Pindaros ütles, et tapjaks oli olnud Apollon ise.⁸⁰ Pyrrhuse hauda toodi alati Delphist rääkides välja. Kord oli Pyrrhose puhul

⁷⁵ Griffith 2009: 79.

⁷⁶ Burkert 1983: 125.

⁷⁷ Burkert 1991: 115-116.

⁷⁸ Pindaros „Püütia ood“ 10.30.

⁷⁹ Aristophanes fr. 684 Edmonds, viidatud läbi Detienne, Doueji 1986: 47.

⁸⁰ Detienne, Doueji 1986: 48.

tegemist templiröövliga, kord vaga ohverdajaga. Sündmus ise on aga muutumatu – Apolloni templis Pyrrhos tapeti ohverdamise käigus liha lõikamisest tekkinud segaduses Delphi noaga. Ta muutus ise ohvrianniks ja sel viisil suremise tõttu austatakse teda Delphis.⁸¹ Võib näha teatud sarnasust tapetud Dionysos-lapse ja Pyrrhose vahel. Mõlemad tapeti ohvriloomadele sarnaselt ning mõlemad hoiti Delphis au sees. Veel lähendaks neid kahte see, kui Pyrrhos oleks tulnud Delphisse süütu ja vaga ohverdajana (nagu ta ka osade versioonide järgi tuli), kuna siis ei oleks preestritel mingit põhjust teda tappa, nii nagu süütu Dionysos-laps tapeti Hera kadeduse tõttu.

Delphis on kindlas käes hoitud nuga omal kohal ka teiste elanike, mitte ainult preestrite käes. Antiikajal levis arvamus, et igal ohverdusel kogunesid kõik Delphi kodanikud altari ümber ringi, võttes kaasa lihunikunoa. Kui jõudis kätte aeg ohverdus ära jagada, siis igaüks lõikas omale ise tüki ohvrist.⁸² Võib näha teatud konflikti Delphis väljastpoolt tulnud Apolloni kummardajate ja kohalike Delphi elanike vahel ohvriliha jagamise tõttu – igaüks pidi enda tüki pärast võitlema. Selles loos kajastub Apolloni tumedam ja verejanulisem külg, mis teda Dionysosega veelgi samastab. Dionysos võis olla väga julm ning neid, kes tema kultust vastu ei võtnud, karistas ta rängalt. Apolloni pühamus oli aga verejanul oluline koht ning vähemalt legendi järgi oli igal Delphi elanikul ohverdamises oma osa.

Moraal saab kreeklaste seas traditsioonist ja grupihuvidest tähtsamaks läbi Delphi. Seal kinnitati, et mõrv nõuab patukahetsust ja karistust ja katastroofist saab üle vaid nende meetmete abil. Aischylose järgi oli Apollon see, kes puhastas ematapu sooritanud Orestese Delphi templis.⁸³ Apollon ise saadeti Olümposelt välja pärast Kükloopide tapmist ja peale Pythoni tapmist pidi ta Delphist lahkuma ja leidma Tessaalia Tempe oru templis puhastuse.⁸⁴ Taas saab näha sarnasust Apolloni ja Dionysose vahel, kuna Apollon ilmneb taas rändava jumalusena, nii nagu Dionysos oli pidevalt saabuv jumal.

2.2. Dionysose kultus Delphis

Dionysose kultusel ei olnud ühtegi rituaalset keskpunkti, mis oleks teisi kultuskohti kontrollinud, seega varieerub kultus ajas ja kohas suurelt.⁸⁵ Dionysose seotus Delphiga saab alguse müüdist, et tegemist oli Zeusi ja Persephone pojaga, kelle tapsid Hera poolt saadetud

⁸¹ Burkert 1983: 119-120.

⁸² Detienne, Doueiri 1986: 48.

⁸³ Aischylos „Eumen.“: 578.

⁸⁴ Burkert 1991: 148.

⁸⁵ Seaford 2006: 50.

titaanid. Ühe orfikute versiooni järgi andis Zeus laps-jumala jäsemed Apollonile, kes viis nad Parnassosele ning asetas nad oma kolmjala kõrvale Delphis.⁸⁶ Seda uskusid Delphi elanikud veel Plutarchose ajal esimesel sajandil.⁸⁷ Delphi kolmjalal oli kate, millel Püütia istus, ning levis palju kuulujutte, mida see kolmjalg endas sisaldas. Valitses arusaam, et seal asusid tapetud olendi jäänused – kas siis Püütoni hambad ja luud, või vähem levinud legendi järgi Silenuse poja Apolloni jäänused, kes tapeti Püütoni poolt. Kõige levinum versioon on aga see, et kolmjalas asusid tapetud Dionysos-lapse jäänused. Seda on kirjeldanud Kallimachos oma 643. fragmendis.⁸⁸

Olulise osa Dionysose kultusest Delphis moodustasid thyaadid, kelle ülesandeks oli iga teise aasta talvel jumal äratada. Delphis seostus Dionysosega lisanimi *Liknites* (Liknonkorvi). Dionysos Linkites on imik rituaalses tuulamiskorvis. Sellele riitusele tulid kohale osalised Ateenast ja teistest Kreeka linnadest, kes tähistasid jumala surma ja taasilmumist piduliku rongkäiguga Delphisse. Pidustused toimusid talve lõpul, enne Bysiose 7. päeva, mil äratatud Dionysos Delphis lahkus ja Apollon Delphisse naasis.⁸⁹ Need riitused olid salajased ja neid ei tohtinud kajastada ei kunstis ega luules.⁹⁰

Samal ajal selle äratamisega tegid Apolloni templis preestrid, tuntud kui 'Pühad' (*hosioi*), jumalale salajase ohverduse. Plutarchos mainib seda kui 'ohverdust, millest ei saa rääkida'.⁹¹ See võis tähendada sümboolse Dionysose tükkideks rebimist, et thyaadid saaksid teda taas ellu äratada. Eretria vaasimaalija on kujutanud naisi toomas ohvriande sellises müstilises korvis asetsevale Dionysose maskile.⁹² Pühad olid Delphi kõige tähtsam sotsiaalne grupp, muistse veeuputuse üle elanud Deukalioni⁹³ otsesed järeltulijad. Pärast erilist antiikset initsiatsiooni said nad puhtaks ja võisid kirjeldamatute asjadega tegeleda. Selles rituaalis on näha pühade meeste ja maaniliste naiste vastandus. Kuid nüüd need maanilised naised hoolitsesid lapse eest, samal ajal kui pühamus jäljendati ilmselt Dionysose lõhki rebimise müüti.⁹⁴

Eelmainitud riituses ei ole Dionysose taimekasvatuse roll esiplaanil. Sellise vaate vastu räägib fakt, et orgiastiline riitus toimus iga kahe aasta tagant, seega ei saa seda seostada looduse

⁸⁶ O. Kern: „Orphicorum fragmenta“: 34, 35, viidatud läbi Kerényi 1980: 254-255.

⁸⁷ Plut. „De Is. et Os.“ 365A.

⁸⁸ Kallimachos fr. 643, viidatud läbi Burkert 1983: 123.

⁸⁹ Dietrich 1992: 46.

⁹⁰ Kerényi 1996: 214.

⁹¹ Plut. „De Is. et Os.“ 365A.

⁹² Seaford 2006: 85.

⁹³ Titaan Prometheuse jumalakartlik poeg, kreeklaste esiisa. (M. Aasmäe jt. (toim.) 1985: 114.)

⁹⁴ Burkert 1983: 125.

ärkamisega kevadel. Nilsson on välja pakkunud, et igal teisel aastal Delphis toimuv riitus ei ole seotud mitte jumala äratamisega, vaid tema naasmisega allilmast.⁹⁵ On mõeldav võimalus, et Pühad rebisid tükkideks Zeusi ja Persephone poja Dionysose ja thyaadid äratasid seejärel Zeusi ja Semele poja Dionysose, sidudes niiviisi kaks müüti omavahel kokku ja tasandades sünniloo ebakõlasid.

Dionysose kultuskohana Delphis on nimetatud Korykia koobast, mis asus Parnassose lõunapoolsel küljel ning mis asus maapinnast umbes 1250 meetri kõrgusel. Koopas on näha palju jälgi kultuslikest riitustest, vähesed säilinud epigraafilised tõendid viitavad Paani, nümfi ja ühel juhul Apolloni kummardamisele, mitte ühelgi juhul tegelikult aga Dionysose austamisele. Seda, et Dionysost seal kummardati, kinnitab aga Pausanias, kes lisas veel juurde selle, et isegi kogenud matkajal on sinna koopasse ronimine raske, kuid siiski sooritavad thyaadid seal oma pühasid riitusi Dionysose ja Apolloni auks.⁹⁶ Üks inskripsioonidest mainib mõnede uurijate arvates thyaade, kuid juhul, kui see on tõsi, oleks see ainus epigraafiline tõend sellest, et thyaadid osalesid Korykia koopas Paani ja nümfi austamisel.⁹⁷

Thyaadidest on kirjutanud Plutarchos, kes oma elu viimased kolmkümmend aastat tegutses Delphis preestrina ja kes seega sealsete sündmustega kursis oli. Üks tema lugudest räägib, et kolmanda püha sõja ajal⁹⁸ olevat thyaadid oma jumalikus hulluses ühel öösel jõudnud Amphissasse, kus nad end agoraale magama heitsid. Amphissa naised olevat thyaade terve öö valvanud, kuna nad kartsid, et linnas viibivad Phokise sõdurid teevad thyaadidele liiga. Kui thyaadid ärkasid, siis iga Amphissa naine hoolitses neist ühe eest ja lõpuks saadeti naised koju.⁹⁹ Sellest, et thyaadid ei ole välja mõeldud müütilised tegelased, annab tunnistust Plutarchose teos „Isisest ja Osirisest“, mis on pühendatud Kleale, kes oli Delphis „inspireeritud noorte neidude juht“ ja ilmselt ühiskonnas austatud isik.¹⁰⁰

Ka Euripidese „Bakchantides“ on mainitud Dionysose kultust Delphis. Teiresias ütleb värssides 306-309 „võid märgata, et kord ta Delphi kaljudel, sel kaksiktipul, kõrgel tantsib, tõrvik käes, bakhandioksa heitmas õhku, rappub see – suur au on Hellasel“. ¹⁰¹ See on viide thyaadide talvistele pidustustele Delphis. Ei ole aga seost ennustuskunsti ega Delphi pühamutega, sest

⁹⁵ Nilsson 1957: 38-45.

⁹⁶ Pausanias 10.32.7.

⁹⁷ McInerney 1997: 276-278.

⁹⁸ Sõda Teeba ja Phokise vahel ülemvõimu pärast Delphis 4. sajandi keskel eKr.

⁹⁹ Plutarchos „Mul. Virt.“ 13.; Connelly 2007: 42.

¹⁰⁰ Plut. „De Is. et Os.“ 364E.

¹⁰¹ Euripides „Bakhandid“: 306-309, tlk. Anne Lill.

thyaadide riitused toimusid mägedes, eriti Korykia koopas. See näitab, et Dionysost ei saa spetsiifiliselt Delphi oraakli ajalooga seostada.¹⁰² Kuid saab seostada Apolloni ja Dionysose kultusi Delphis – seda seetõttu, et Dionysos-lapse jäsemel paiknevat oraakli juures ning thyaadid ja Apolloni preestrid tegutsevad Dionysose äratamise ajal samaaegselt.

2.2.1. Thyaadide roll Delphi usuelus väljaspool Dionysose kultust

Peale Dionysose äratamise rituaali oli thyaadidel veel olulisi rolle mitmel Delphi festivalil. Ühte neist on kirjeldanud Plutarchos.¹⁰³ Väike orb Charila oli koos rahvaga läinud kuninga juurde süüa paluma. Kuningas oli seepeale last jalaga löönud. Laps oli vaene aga uhke ning poos end sellise alanduse peale üles. Linna olukord muutus järjest raskemaks ning kutsuti oraakel, kes teatas, et Charila surm tuleb lunastada. Igal kaheksandal aastal korraldati Delphis pidusöök, kus „kuningas“ pärast rahvale toidu jagamist, lõi nukku, kes kujutas Charilat. Siis viis matuseprotsessioon nuku kohta, kus tüdruk end üles poos, ning see maeti maha nii, et tal oli silmus kaelas. Seda matuseprotsessiooni juhtisid ja Charilat kujutavat nukku kandsid thyaadid.

Cantarella on selles rituaalis näinud seost Semele surmaga ning tema Olümposele toomist Dionysose poolt. Thyaadidel oli roll ka Heroisi festivalil, mille üksikasjad olid teada ainult thyaadidele, kuid ilmselt olid need samuti seotud Semele tagasitulekuga surnuteriigist. Cantarella on neid kahte rituaali omavahel seostanud.¹⁰⁴ Charila festivalil tuli välja thyaadide seotus surma, taassünni ja kogukonna õitsenguga. Selle rituaali läbi viimine tegi thyaadidest Delphi kaitsjad, kes tagasid, et kõik kogukonnas saaksid osa Delphi õitsengust. Kuna festival toimus iga kaheksa aasta tagant, siis langes see kokku aastaga, millele lisati üks kuu, et kuu ja päikesekalendrid omavahel kooskõlla viia. Astronoomiline korrastus langes seega kokku sotsiaalse korrastusega.¹⁰⁵

2.3. Apollon ja Dionysos – sarnased või erinevad?

Lisaks eelmainitud thyaadide ja Apolloni preestrite koostööle on veel tõendeid, et Dionysos ja Apollon olid Delphis omavahel seotud. Lukianos on kirjutanud, et Dionysosele pühendatud öised riitused tõmbasid Apollonit ligi, ja thyaadid tantsisid nii Dionysose kui Apolloni auks.¹⁰⁶ Üks kõige paremaid näiteid kahe jumala harmoonilisest kaaseksisteerimisest Delphis on

¹⁰² Dietrich 1992: 46.

¹⁰³ Plut. „Quaes. Gr.“ 12

¹⁰⁴ Cantarella 1985: 96.

¹⁰⁵ McInerney 1997: 273, 275.

¹⁰⁶ Lukianos „Pharsalia“: 5.73-76.

„Philodamose paiaan Dionysosele“. Tähelepanuväärne on juba ülistuslaulu vorm – paiaan oli iseloomulik Apollonile, Dionysost austati tavaliselt ditürambiga.¹⁰⁷

Esimene stroof algab paiaanile tavapäraselt, Dionysost kutsutakse „pühal kevadhooajal“ kutsujate juurde ilmuma. Epiteeti *Dithyrambos* on seostatud ditürambiga, mis omakorda on seotud Dionysosega. Kevadfestival viitab Delphi Theoxeniaele, mida peeti Dionysose lahkumise aegu. Sellel festivalil kutsus Apollon teisi jumalaid ja kangelasi Delphisse. Oluline on refrään, kus Apollonit austav hüüe „*O hail Paian*“ eelneb Dionysose hüüdele „*O Bacchios*“ Edasi jätkub paiaan jumala sünnilooga Teebas, kuid ei ole ära märgitud Dionysose sünni murekohti – Hera raevu, Semele surma ega Zeusi reiest sündimist – need on teemad, mis on seotud tavaliselt ditürambi vormiga. Ei ole mainitud ka kurbi sündmusi, mis leiavad aset, kui jumal Teebasse tagasi tuleb. Semele asemel on kasutatud nime Thyone, mis on nimi, mille naine saab siis, kui Dionysos ta surematuks teeb. Kasutatud *Kallipais* (Kaunite laste) on mujal Leto epiteet. Seega on Dionysose päritolu seostatud Apolloniga. Dionysost palutakse Delphit kaitsma ja sellele kohale õnnistust tooma.¹⁰⁸

Teises stroofis räägib autor Dionysose geograafilisest rändamisest, kuid ei maini paiku, mida traditsiooniliselt Dionysosega seostatud on, näiteks Traakia, Früügia ja Lüüdia, vaid mainib ainult kohti, mis asuvad Kreekas. Tegemist võib olla Dionysose „kodustamise“ ja panhelleenlikuks jumalaks tegemisega. Mütoloogias on Dionysos alati võõras, kes kusagilt barbarite juurest tuleb. Jumal liigub Teebast Orchomenosesse, sealt edasi Euboiale. Veinist, mis võib olla on Dionysose kõige tuntum atribuut, ei ole paiaanis kordagi aga juttu. Lõpuks jõuab Dionysos Delphisse, mis on püha, õnnistatud ja juba kubiseb hümnidest – ilmselt Apolloni tõttu. Siin võtab ta sisse oma koha Delphi neidudega. Thyaade on peetud sarnanevaks rohkem Delphi neidude kui menaadidega.¹⁰⁹ Sellega lähendatakse Dionysose kaaskonda Apolloni omale.

Järgmises stroofis räägitakse Dionysose jõudmisest Eleusisesse, teksti kirjutamisstiil muutub – nüüd Dionysos jagab oma kätest ööd valgustavaid leeke ning pühapaika minnes on jumal juba ise ekstaasis – aspektid, mis juba rohkem Dionysose kultusega seostuvad. Kogu Hellas tähistab jumala tulekut ning rõõmustab, kuna Dionysos on loonud neile peidupaiga, kus ei ole raskusi ega töid. Jumalat tähistatakse *Iakchos*’ena, mis on tema tavaline epiteet ning esineb

¹⁰⁷ Strauss-Clay 1996: 87.

¹⁰⁸ „Philodamose paiaan Dionysosele“: esimene salm.

¹⁰⁹ Ibid.: teine salm; Strauss-Clay 1996: 90.

juba Sophoklese „Antigones“ ja Aristophanese „Konnades“. On vaieldud, et selles salmis esineb Dionysos taas päästjana (*Soter*) ning seeläbi väärib enda auks paiaani.¹¹⁰ Dionysosele oli omane ekstaasi esilekutsumise abil panna inimesi oma igapäevaelu ja selle muresid unustama, tihti toimus see alkoholi läbi. Seega võidi teda mõnel juhul tõesti päästjana näha.

Neljandat salmi ei ole meieni säilinud, aga ilmselt kirjeldas see veel Dionysose peatuspunkte ning jumal sai omale veel epiteete.¹¹¹ Viies salm räägib sellest, kuidas Dionysos saabus Tessaaliasse Olümpose pühamusse ja kuulsasse Pieriasse. Seal kandsid muusad luuderohust pärgi ja tantsisid Dionysose auks, nimetades teda surematuks ja kuulsaks Paianiks¹¹², kusjuures laulujuhiks oli Apollon. Tegemist on traditsioonilise müüditsemaga, mis kujutab uue jumaluse Olümposele saabumist ja tema omaks võtmist teiste jumalate poolt. Taas on Philodamos välja jätanud Dionysose müüdi ebameeldivamad ja kultust eitavamad pooled.¹¹³

Kahte järgmist salmi ei ole meieni säilinud. On võimalik, et need räägivad Paianile/Dionysosele osutuatud aust, mida Delphi oraakel on talle määranud, kaheksas salm aga võis rääkida heast, mis inimestele tuleb, kui nad Dionysost austavad, ja halvast, mis nendeni jõuab, kui nad seda ei tee. Apollon ise annab seega Dionysosele koha Olümposel ja nimetab ta Delphis oma teisikuna ametisse ning kaitseb tema jumalikkust surelike ees. Selle eest peab Dionysos Delphi järele valvama.¹¹⁴ Seda teinuna saab Apollon rahus kolmeks kuuks Delphist hüperborealaste maale lahkuda.

Üheksas stroof käsib Delphit kontrolliva nõukogul – *amphiktyones*’el – Apolloni käsud ja soovid täide viia, ning viia lõpule Dionysose vastuvõtt Olümposel. Dionysose austamisest räägitakse veel 11. salmis: iga viie aasta tagant toimuval Püütia festivalil tuleb nüüd Dionysosele ohverdada ja tema auks koorivõistlusi korraldada. Lisaks tuleb ehitada jumala auks kuju, kus tema kaarikut veavad lõvid, ning rajada Dionysosele sobilik grotto. Paiaani lõpus kutsutakse bakhante ja võetakse neid vastu – kutsutakse üles koos tänavatel koos kooride ja luuderohuga jumalat austama. Paiaani lõpp-eesmärgiks on see, et Dionysos, keda viimases salmis esmakordselt selle nimega nimetatakse ja keda otseselt Paianiga samastatakse, hoolitseks Delphi eest ja tooks linnale õitsengu.¹¹⁵

¹¹⁰ „Philodamose paiaan Dionysosele“: kolmas salm; Strauss-Clay 1996: 91.

¹¹¹ Strauss-Clay 1992: 91.

¹¹² Apolloni tuntud epiteet, seostud tema ravitseja-aspektiga.

¹¹³ „Philodamose paiaan Dionysosele“: viies salm.

¹¹⁴ Strauss-Clay 1992: 92.

¹¹⁵ „Philodamose paiaan Dionysosele“: 9.-12. salmid.

Nagu näha, leidub veel väga palju tõendeid sellest, et Delphis austati lisaks Apollonile ka Dionysost. Pildinäitena tuuakse esile Leningradi vaasimaali, kus Apollon ulatab Delphis Dionysosele oma käre. Apolloni templil Delphis oli Muusadest ümbritsetud Apollonit kujutatud idas, thyaadidest ümbritsetud Dionysost läänes. Apolloni ja Dionysose kooseksisteerimine on täis vastanduvaid paare – näiteks hommik\õhtu ja valgus\pimedus. Erinevustest hoolimata kujutati kahte jumalat vendadena. Selline paar tekkis religioossete ja ajalooliste arengute käigus – Delphi preesterkond assimileeris kuuenda sajandi eKr uued religioossed liikumised ja vähendas nende mõju enda jumala populaarsusele ja kultusele kahte jumalust sidudes. Lisaks sellele aga on tegemist nähtuste ja olemuste defineerimisega nende vastandite läbi. Delphis sai Dionysos lihtsalt ilmselt ühe vastandliku pooluse nimeks, mitte sissetungijaks.¹¹⁶

Delphi preestrite peamine ülesanne oli Apolloni kultust edendada. Kui Dionysose kultust nähti ohuna, siis võidi see väga lihtsalt oma kontrolli alla võtta ja Apolloniga siduda. Pigem nähti kultuurilist ohtu. Delphi autoriteedid olid teadlikud teatri kasvavast mõjust ja populaarsusest ning kartsid, et see võib tõsta Dionysose tähtsust ja vähendada Apolloni oma. Selle ohuga tegelemiseks seoti Dionysos Apolloni ja Delphiga.¹¹⁷ Delphi preestrid võtsid Dionysose kultuse oma hoole alla ning oraakel aitas tema kultust levitada.¹¹⁸ Siiski ei saa täielikult kõrvale heita võimalust, et ka Delphi preestritest sõltumata nägid kreeklased Apollonit ja Dionysost kui kooseksisteerivaid jumalusi, kes jagasid omavahel mitmeid valdkondi ja atribuute ning kes olid mitmeski mõttes sarnased.

¹¹⁶ Burkert 1983: 124.

¹¹⁷ Strauss-Clay 1996: 98, 100.

¹¹⁸ Rohde 1925: 288.

KOKKUVÕTE

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk oli analüüsida Apolloni ja Dionysose kultusi Delphis, tuvastamaks, kas nende vahel esines rohkem sarnasusi või erinevusi. Selleks kasutati hulgaliselt algallikaid, nende seas leitud nii fragmente luuletajatelt ja tragöödiakirjanikelt ning eriti oluliselt allikaks osutus „Philodamose paiaan Dionysosele“, mis on kirjutatud neljanda sajandi teisel poolel eKr ja mis on leitud Delphist. Tegemist oli olulise allikaga, kuna sellest selgus, et Delphis kohati isegi samastati Apollonit ja Dionysost, ning viimase kultus ei olnud kindlasti vähemtähtis, kui päikesejumala oma. Apollon olevat selle paiaani järgi nõudnud, et Dionysost temaga võrdselt austataks ja et tema auks rajataks muuhulgas kuju, kus jumala kaarikut veavad lõvid. Lisaks selgus uurimuse käigus ka see, et Apollon ja Dionysos täiendasid üksteist – Dionysos viibis Delphis kolm talvekuud ning lahkus sealt, kui Apollon ülejäänud aastaks naasis.

Selleks, et mõista, kuidas Apollon ja Dionysos Delphisse jõudsid ja kuidas nende kultus seal kujunes, on esimeses peatükis kirjeldatud mõlema jumala sünnilugu ning Apolloni rännakuid Delphisse ning Dionysose naissoost järgijate – menaadide – olemust. Selgus, et Apollon rändas oma pühamu jaoks sobivat kohta otsides pikalt, enne kui lõpuks Delphisse jõudis. Tema pühamu sinna rajasid kohalikud ning preestriteks said kreetalased, kelle jumal ise delfiini kujul sinna juhtis. Delphiga sidus Apollonit ka Pythoni tapmine. Kõige tähtsam osa Apolloni kultusest Delphis oli tema oraakel Püütia, kes jagas ennustusi algselt vaid Apolloni Delphisse naasmise päeval, kuid hiljem tegi seda aastaringselt.

Apollonil oli Delphis tumedam külg, mis sidus teda autori arvates tugevalt Dionysosega. Homeroose hümnis „Apollonile“, mainib jumal, et tema pühamus ei jää terav nuga õiges käes iial kasutamata. Kreekas leitud mitmeid kohti, kus usuti, et Apollonile teeb heameelt, kui tema altarid olid ehitatud tuhost ja verest. Delphis arvati Apolloni enda ohver olevat Achilleuse poeg Pyrrhos, kes erinevate legendide järgi tuli kas oma isa tapmise eest kättemaksu nõudma, ohverdust tegema või Apolloni templit röövima. Tulemus oli aga igal juhul üks – Pyrrhos tapeti noaga Delphi preestritega tekkinud tülis ning võib näha ka sarnasust tapetud Pyrrhose ning tapetud ja Delphisse maetud Dionysos-lapse vahel. Apolloni verejanule vastandus aga patukahetsuse ja õigluse motiiv, mis jumalale omistati ja mis just Delphis kreeklaste jaoks oluliseks sai. Apollon ise oli see, et puhastas Aischylose „Oresteias“ Orestese tema emamõrvast. Jumal ise saadeti välja Olümposelt, kui ta oli tapnud Kükloobid, puhastust pidi ta

otsima minema ka pärast Pythoni tapmist. Need rännakud samastavad Apollonit alati rändava ja saabuva Dionysosega.

Dionysose paigutas Delphis tema vähemtuntud sünnilugu, mille järgi oli tegemist Zeusi ja Persephone poja, kelle tapsid Zeusi jumaliku abikaasa Hera poolt saadetud titaanid. Zeus olevat oma poja jäsemed kokku korjanud ning need Apollonile andnud, kes paigutas need Delphis oma püha kolmjala kõrvale. Thyaadid, kes olid Dionysose naissoost järgijad, tulid igal teisel aastal erinevates Kreeka linnadest Parnassose mäele, et seal viia läbi riitus, mis kujutas endast Dionysos Liknitese äratamist. See festival leidis alati aset umbes Dionysose Delphist lahkumise paiku. Samal ajal äratamisega viisid Apolloni preestrid oma pühamus läbi “kõneldamatu” riituse, mis võis endast kujutada Dionysos-lapse tükkideks rebimist, seega sidudes kahte jumalat Delphis veelgi. Võib spekuloida, et preestrid rebisid tükkideks Zeusi ja Persephone poja ning thyaadide poolt äratatuna oli temast saanud Zeusi ja Semele poeg. Selline rituaal aitaks tasandada kahest erinevast sünnimüüdist tekkinud ebakõlasid.

Thyaadidel endil oli peale selle äratamisrituaali Delphis veel rolle. Igal kaheksandal aastal toimus Delphis Charila festival, austamaks samanimelist noort orvu, kes olevat kunagi näljahädas koos ülejäänud Delphi rahvaga läinud kuninga juurde abi paluma, kuid keda kuningas oli hoopis lõõnud. Seepeale uhke laps poos end üles. Püütia käsul toimus nüüd Charila festivalil nende sündmuste läbi mängimine. Kui “kuningas” oli last kujutavat nukku lõõnud ja oma alamatele vilja jaganud, ulatati laps thyaadidele, kes matuseprotsessiooni eesotsas nuku tüdruku väidetavasse surmakohta kandsid ja seal maha matsid. Selles rituaalis on nähtud seost Semele tagasitoomist Hadesest ja tema surematuks saamist.

Kõigest käsitletust nähtub, et Apolloni ja Dionysose kultusi ei saa pidada nii vastandlikuks ja erinevaks nagu seda väitsid Friedrich Nietzsche oma teoses „Tragöödia sünd“ ja paljud uurijad pärast teda. Väga oluline sarnasus kahe jumala vahel on see, et tegemist oli „saabuvate jumalatega“ – Apollon saabus Delphis, mida võib pidada tema kõige tähtsamaks pühapaigaks, Deloselt ning sai end seal sisse seada alles pärast Pythoni alistamist. Dionysos aga saabus Kreekasse kuskilt kaugemalt ning levitas oma kultust, olles saadetuna oma kaaskonnast. Kusjuures alati ei tahetud tema kultust kohe vastu võtta. Kahte jumalat tuleks pigem näha nii nagu neid nähti Delphis – vendadena, kes jagavad oma kultustes mitmeid aspekte ja kes näiteks Delphis üksteist täiendavad, viibides pühakohas vaheldumisi ja kindlustades kohalike arvates selle, et mõni jumalus pidevalt Delphit valvaks ja sellele õitsengu tagaks. Kuigi Apolloni ja Dionysose vahel on mitmeid erinevuseid, siis saab selle uurimuse

põhjal väita, et kaks jumalat kuuluvad vähemalt Delphis kokku ning osaliselt samastuvad ja osaliselt täiendavad seal teineteist.

KASUTATUD KIRJANDUS

Algallikad

29. orfiline hümn (Dionysosele). <https://www.theoi.com/Text/OrphicHymns1.html#29> (vaadatud 19.03.20)

45. orfiline hümn (Liknitos Dionysosele). <https://www.theoi.com/Text/OrphicHymns2.html#45> (vaadatud 19.03.20)

Aischylos. „Agamemnon“, tõlk. R. Sepp, Ü. Torpats. *Kreeka kirjanduse antoloogia*, toim. A. Kaalep, Ü. Torpats, 140-164. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1964.

Aischylos. *Eumeniidid*. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0006> (vaadatud 05.04.20)

Aischylos. *Fragment nr. 341*. Viidatud läbi Rohde 1925.

Aristophanes. *Fragment nr. 684 Edmonds*. Viidatud läbi Detienne, Douehi 1986.

Diodoros. *Ajalooline raamatukogu*. <https://www.theoi.com/Text/DiodorusSiculus4A.html#2> (vaadatud 05.04.20)

Euripides. „Bakhandid“, tõlk. Anne Lill. *Vanakreeka kirjanduse antoloogia*, koost. J. Päll, 155-203. Tallinn: Varrak, 2006.

Euripides. *Ion*. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0110> (vaadatud 12.04.20)

Euripides. *Iphigenia Taurises*. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0112> (vaadatud 02.04.20)

Hesiodos. *Teogoonia*. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0130> (vaadatud 20.03.20)

Homerose hümnid. *Apollonile*. <https://chs.harvard.edu/CHS/article/display/6294.8-the-homeric-hymn-to-apollo-translated-by-rodney-merrill> (vaadatud 20.03.30)

Kallimachos. *Hümn Apollonile*. <https://www.theoi.com/Text/CallimachusHymns1.html#2> (vaadatud 08.04.20)

Kallimachos. Fragment 643. Viidatud läbi Burkert 1983.

Kern, O. (koostaja). *Orphicorum fragmenta*. Berliin: Apud Weidmannos, 1922.

Lukianos. *Pharsalia*.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0134%3Abook%3D1%3Acard%3D1> (vaadatud 12.04.20)

Nonnos. *Dionysiaka*. <https://www.theoi.com/Text/NonnusDionysiaca7.html> (vaadatud 03.04.20).

Hmeros. *Ilias*. (tõlk. August Annist). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960.

Hyginus. *Fabulae*. 167. <https://topostext.org/work/206> (vaadatud 12.04.20).

Pausanias. *Hellase kirjeldused*.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0160%3Abook%3D1%3Achapter%3D1%3Asection%3D1> (vaadatud 05.04.20).

Philodamose paiaan Dionysosele. <http://www.attalus.org/poetry/paeans.html> (vaadatud 20.04.20).

Pindaros. *Püüitia ood*.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0162%3Abook%3DP.%3Apoem%3D10> (vaadatud 13.04.20)

Plutarchos. *Isisest ja Osirisest*.

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Moralia/Isis_and_Osiris*/B.html (vaadatud 02.04.20).

Plutarchos. *Mulierum Virtutes*.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Plut.+Mulier.+13&fromdoc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0207> (vaadatud 10.04.20)

Plutarchos. *Quaestiones graecae*.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0215> (vaadatud 12.04.20).

Sekundaarkirjandus

Burkert, W. *Homo Necans* (tõlk. Peter Bing). Berkeley: University of California Press, 1983.

- Burkert, W. *Greek Religion: Archaic and Classical*. New Jersey: Wiley-Blackwell, 1991.
- Cantarella, E. „Dangling Virgins: Myth, Ritual and the Place of Women in Ancient Greece“. *Poetics Today*, vol. 6, no. 1/2, *The Female Body in Western Culture: Semiotic Perspectives* (1985). Durham: Duke University Press. Lk. 91-101.
- Connelly, J. B. *Portrait of a Priestess. Women and Ritual in Ancient Greece*. Princeton: Princeton University Press, 2007.
- Detienne, M., Doueiri, A. „Apollo's Slaughterhouse“. *Diacritics*, vol. 16, no. 2 (1986). Baltimore: The John Hopkins University Press. Lk. 46-53.
- Detienne, M. „Forgetting Delphi Between Apollo and Dionysus“. *Classical Philology*, vol 96, no. 2 (2001). Chicago: The University of Chicago Press. Lk. 147-158.
- Detienne, M. „This Is Where I Intend to Build a Glorious Temple“. *Comparative Anthropology of Ancient Greece* (2009). Washington: Harvard University Press. Lk. 45-68.
- Dietrich, B. C. „Dionysus Liknites“. *The Classical Quarterly*, vol 8, no. 3/4 (1958). Cambridge: The University Cambridge Press. Lk. 244-248.
- Dietrich, B. C. „Madness and Conflict at Delphi“. *Kernos*, no 5 (1992). Liège: Centre international d'étude de la religion grecque antique. Lk. 41-58
- Dillon, M. *Girls and Women in Classical Greek Religion*. London: Routledge, 2002.
- Griffith, M. „Greek lyric and the place of humans in the world“. *The Cambridge Companion to Greek Lyric*, toimetanud F. Budelmann, 72-94. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Harrison, J. E. *Prolegomena to the Study of Greek Religion*. Cambridge: Cambridge University Press, 1908.
- Heinrichs, A. „Greek Maenadism from Olympias to Messalina“. *Harvard Studies in Classical Philology*, vol. 82 (1978). Cambridge: Department of the Classics, Harvard University. Lk. 121-160.
- Irmischer, J. *Antiigileksikon* (tõlk. A. Kurismaa). Tallinn: Valgus, 1985.
- Isler-Kerényi, C. „Dionysos in Archaic Greece“ (tõlk. W. G. E. Watson). *Religions in the Graeco-Roman World*, toimetanud H. S. Versnel, D. Frankfurter, J. Hahn, vol. 160. Leiden: Brill 2007.

Kaalep, A., Torpats, Ü. (koostajad). *Kreeka kirjanduse antoloogia*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1964.

Kerényi, C. *The Gods of the Greeks* (tõlk. N. Cameron). London: Thames and Hudson, 1980.

Kerényi, C. *Dionysos: Archetypical Image of Indestructible Life* (tõlk. R. Manheim). Princeton: Princeton University Press, 1996.

Kraemer, R. S. „Ecstasy and Possession: The Attraction of Women to the Cult of Dionysus“. *The Harvard Theological Review*, vol. 71, no. 1/2 (1979). Cambridge: Cambridge University Press. Lk. 55-80.

McInerney, J. „Parnassus, Delphi, and the Thyiades“. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, vol. 38, no. 3 (1997). Durham: Duke University Press. Lk. 263-283.

Müller, K. O. *Geschichten der Hellenischen Stämme och Städte*. Breslau: Verlage bei Josef Max und Komp., 1820.

Nietzsche, F. *Tragöödia süüd* (tõlk. Anne Lill). Tallinn: Tänapäev, 2009.

Nilsson, M. P. *The Dionysiac Mysteries of the Hellenistic And Roman Age*. Lund: C. W. K. Gleerup, 1957.

Otto, W. F. *Dionysus: Mythos und Kultus*. Frankfurt: Verlag Vittorio Klostermann, 1933.

Päll, J. (koostaja). *Vanakreeka kirjanduse antoloogia*. Tallinn: Varrak, 2006.

Rohde, E. *Psyche. The Cult of Souls and Belief in Immortality Among the Greeks*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, 1925.

Seaford, R. „Dionysiac Drama and the Dionysiac Mysteries“. *The Classical Quarterly*, vol. 31, no. 2 (1981). Cambridge: The University of Cambridge Press. Lk 252-275.

Seaford, R. *Dionysos*. London: Routledge, 2006.

Strauss-Clay, J. „Fusing the Boundaries [Apollo and Dionysos at Delphi]. *Mètis. Anthropologie des mondes grecs anciens*, vol. 11 (1996). Pariis: Anhim. Lk. 83-100.

Internetiallikad

Theoi: Apollo. <https://www.theoi.com/Olympios/Apollon.html> (vaadatud 06.04.20).

Theoi: Dionysus. <https://www.theoi.com/Olympios/Dionysos.html> (vaadatud 06.04.20).

Theoi: Orphic Hymns. <https://www.theoi.com/Text/OrphicHymns1.html> (vaadatud 10.04.20)

SUMMARY

The Comparison of Apollo and Dionysus Based on Their Ritual Following in Delphi

The aim of this bachelor's thesis was to compare the ancient Greek gods Apollo and Dionysus based on their respective ritual followings and cults in Delphi. This thesis aims to find out whether the gods had more similarities or differences. The religion of Ancient Greece is a highly researched topic and both gods and their relationship to each other have been written about numerous times. Nevertheless, there is a lack of consensus on the matter which prompts further research. The most influential author on the matter is Friedrich Nietzsche who *The Birth of Tragedy* (1872) claimed that Apollo and Dionysus are complete opposites, however, his arguments could be interpreted by some as showing the gods more similar.

Other influential authors whose works have been used in this thesis are Walter Burkert, who in addition to researching Greek religion has also published works about ancient mystery cults; Marcel Detienne, who has written much about the Delphic cult of Apollo in addition to the relationship between Apollo and Dionysus outside of Delphi, and Richard Seaford's monography on Dionysus. As the original aim of the thesis was to research the role of women in the cult of Dionysus, there are a lot of references that discuss the role of women in ancient mystery cults and religious life in general, including authors like Eva Cantarella, Albert Heinrichs and Ross Kraemer.

The most important source on this subject was Philodamus' *Paeon to Dionysus* that can be dated between 340-339 BC and proved that the cult of Dionysus was no less important in Delphi than the cult of Apollo. Regarding the births of the gods, the most important sources were the Homeric Hymns which consist of 33 hymns written from the 7th century BC to late antiquity; *The Library of History* written by the first century BC historian Diodorus and the orphic hymns, which consist of 87 short religious poems written either during 3.-2. century BC or in early Roman times. In his *Descriptions of Greece* Pausanias has written about the female followers of Dionysus. In addition to these aforementioned sources, this thesis is based on works and fragments of several tragic authors, including Euripides and Aeschylus, the works of several historians and epic poems, the latest being Nonnus' *Dionysiaca* written in the 5th century AD.

The first chapter discusses the mythology surrounding the births of Apollo and Dionysus as well as describing Apollo's journey to Delphi and maenadism associated with the cult of Dionysus. The latter is discussed because the female followers play an important role in the

following of Dionysus in Delphi. There are similarities between the myths of the births of the two gods especially as Hera, the goddess of marriage, plays an important role in the birth of both gods. Apollo's mother Leto had to travel during her pregnancy to find a place that would agree to be the birthplace of the mighty sun god. When she finally made a deal with the island of Delos, Hera, the jealous wife of Zeus, kept the goddess of childbirth, Eileithyia, away from the pregnant goddess, thus delaying the birth of Apollo. In the case of Dionysus, Hera plays an important role in both of his birth myths. According to one of these myths, the chthonic Dionysus, son of Zeus and Persephone, is killed as a baby by titans sent by Hera. The other myth that tells the tale of Dionysus, son of Zeus and Semele, claims that Dionysus is birthed from Zeus' thigh because the disguised Hera urged the pregnant Semele to ask Zeus to show him to herself in all his godly glory. Zeus agreed and the mortal woman was killed by a lightning bolt. Zeus collected Dionysus from the ashes and sewed him into his thigh.

The second similarity is the aspect of "arriving gods". Apollo travels from Delos to Delphi, visiting many different places along his way. Once he reached the land of Telphusa, he was certain that he would build his temple there. However, Telphusa wanted all the glory in the area for herself and told the god of Delphi. Once he arrived, he had to slay the serpent Python in order to claim the place as his sanctuary. Dionysus is a travelling god who spreads his on cult while being accompanied by his *thiasos*, that consists of his followers and satyrs. Whereas Apollo travels in Greece, Dionysus' travels take him to the lands far away, earning him the title of the foreign, arriving god.

The second chapter deals with the religious life in Delphi and the myths in which Apollo and Dionysus have appeared in together. Following the overview of religious life in Delphi and the myths, the analysis of specific rites and aspects connected with the gods in Delphi, which proved the original claim that hypothesised that Apollo and Dionysus would be more similar and would exist together in harmony. Dionysus spent the winter in Delphi while Apollo was away in the land of the Hyperboreans. Once Apollo returned, Dionysus left. During the three winter months, the Delphic maenads known as *thyiades* performed an awakening ritual in the mountains above Delphi. They awakened Dionysus Liknites, the child Dionysus in the winnowing basket. At the same time, the priests of Apollo performed an "unspeakable" rite at the shrine of Apollo. It can be speculated that the rite involved tearing apart the symbolic child-Dionysus who was torn apart by titans, and as the *thyiades* awakened the son of Zeus and Semele thus creating a cohesive narrative of the two births of Dionysus.

This study discussed a darker side of Apollo that is best portrayed in Delphi. After finding priests for his new sanctuary Apollo told them that there would be no need to worry about food supplies – he promised that the oracle at Delphi would receive so many gifts and sacrifices that even if the priests would spend the whole day killing there would still not be a shortage of food. In some parts of Greece, it was said that Apollo had altars made of ashes and blood dedicated to him. In mythology, many heroes found their end in Delphi, including the son of Achilles, Pyrrhus. The legend tells of the young hero coming to Delphi either revenge the death of his father or to just sacrifice to Apollo. However, a quarrel breaks out between him and the priests, and Pyrrhus is killed with a sacrificial knife. It was said that Apollo himself struck the killing blow. Similarities between the fallen Pyrrhus and the murdered child Dionysus who was also slaughtered as a sacrifice can also be seen.

From Philodamos' *Paeon to Dionysus* it is possible to conclude that in Delphi Apollo and Dionysus were connected and sometimes even seen as a single entity. Apollo was the one who insisted that Dionysus be honoured in Delphi the same way that he himself was, and demanded, among other things, that a statue be erected in honour of Dionysus portraying the god in a chariot drawn by lions. Even though Apollo and Dionysus had many differences, the two gods seemed to have had more similarities and by sharing the year amongst themselves they completed each other, at least in Delphi. For the residents of Delphi this meant that there was always a god close by who would guarantee the flourishing and safety of the township.

LISAD

Lisa 1. „Philodamose paiaan Dionysosele“, vanakreeka keelest inglise keelde tõlkinud E. L. Bowie (<http://www.attalus.org/poetry/paeans.html>)

Come here lord, Dithyrambus, Bacchus greeted with "hail", bull, ivy-tressed, Roarer, come in these spring times that are holy – O io Bacchus, O hail Paean – whom in Thebes once, where "hail" is cried, Thyone of fair children bore to Zeus, and all the immortals danced, and all mortals rejoiced at your birth, O Bacchian. Hail Paean, come, saviour, kindly preserve this city with a blessed era of prosperity.

Lo, on that day there was Bacchic dance in the mighty-famed land of Cadmus, and the vale of the Minyans, and (?) Euboea fair in crops – O io Bacchus, O hail Paean – and all Delphi's holy, blessed land was dancing, brimming with hymns. And you yourself, your starry body displaying, with Delphian girls took your place on the folds of Parnassus. Hail Paean, come, saviour, kindly preserve this city with a blessed era of prosperity.

And in your hand brandishing your night-lighting flame, with god-possessed frenzy you went to the vales of Eleusis rich in flowers – O io Bacchus, O hail Paean – where the whole people of Hellas' land, alongside your own native witnesses of the holy mysteries, calls upon you as Iacchus: for mortals from their pains you have opened a haven without toils. Hail Paean, come, saviour, kindly preserve this city with a blessed era of prosperity.

In all-night festivals and dances . . . Hail Paean, come, saviour, kindly preserve this city with a blessed era of prosperity.

From that prosperous land you voyaged to Thessaly's cities and to the holy precinct of Olympus and Pieria the renowned – O io Bacchus, O hail Paean – and the Muses forthwith, the maidens, crowned themselves with ivy and in a circle danced and sang around you: they hymned "immortal forever Paean and renowned" with their voices; and Apollo led their song. Hail Paean, come, saviour, kindly preserve this city with a blessed era of prosperity.

/---/

The god commands the Amphictyons to bring the work to completion with speed, so the Far-shooter may restrain his wrath – O io Bacchus, O hail Paean – and to present this hymn for his brother in the annual welcoming of the gods, the holy family, and to present a sacrifice together with prosperous Hellas' collective supplications. Hail Paean, come, saviour, kindly preserve this city with a blessed era of prosperity.

O blessed and prosperous is that generation of mortals, which will establish an unageing, unpollutable temple for the lord Phoebus – O io Bacchus, O hail Paeon – golden with golden images [where] the goddesses encircle (?) Paeon . . . his hair gleaming in ivory and with an indigenous wreath. Hail Paeon, come, saviour, kindly preserve this city with a blessed era of prosperity.

And for the five-yearly Pythian Festival he has ordered his ministers that a sacrifice shall be performed to Bacchus and a cyclic competition for many choruses – O io Bacchus, O hail Paeon – and like the rays of the rising sun, a delicate statue of Bacchus in a chariot drawn by lions shall be set up, and a suitable grotto for the most godly god shall be created. Hail Paeon, come, saviour, kindly preserve this city with a blessed era of prosperity.

Come then, welcome the Bacchants' Dionysus and in the streets, together with choruses with ivy in their tresses, call upon him – O io Bacchus, O hail Paeon – throughout all of prosperous Hellas . . . Hail lord of health, hail Paeon, come, saviour, kindly preserve this city with a blessed era of prosperity.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kadri Laur,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

„Apolloni ja Dionysose võrdlus nende kultuste põhjal Delphis“,

mille juhendaja on Mait Kõiv,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Kadri Laur

19.05.2020